

Јован Делић

„БИО САМ ЈЕДНОМ НА ОВОМ СВЕТУ“

Ријеч о књизи Милована Данојлића *Писма без адресе*, Службени гласник, 2012, приликом уручења награде „Печат времена“ за књижевност 12. маја 2012.

Милован Данојлић је написао и објавио шездесетак ауторских књига – поезије, умјетничке прозе, есејистике – и једанаест књига превода, рачунајући само прва издања, остваривши један од најзамашнијих и најбогатијих опуса у српској књижевности и ставивши снажан индивидуални печат на вријеме од 1957. године, када се појавила његова прва пјесничка књига *Урођенички псалми*, до данашњег дана, када му уручујемо награду „Печат времена“ за књигу *Писма без адресе*.

„Тежак је сиромаш онај ко у себи не уме да носи завичај и свет“ – ово је један од бројних изврских афоризама Милована Данојлића, посијаних по књизи *Писма без адресе*, књизи мудрој и горкој, жестокој, бунтовној и узнемиреној; књизи лирских тренутака у којима је ухваћен однос писца према сувом лисју; звијездама и свитањима на завичајном небу; даљинама и путовањима; књизи о нашем времену и његовој свјетској духовној биједи; о гротескном напредовању човјека и човјечанства; о достојанству трпљења; о бомбардовању Срба и Србије; о Хашком трибуналу; о својим и свјетским стандардима; о метафоричком и прагматичком начелу; о новом свјетском поретку; о људским правима и праву на бомбардовање земаља и народа; књизи пребогатој да бисмо је – фрагментарну и разуђену – могли цјеловито и успјешно могли приказати у једном пригодном свечаном слову. Задржаћемо се зато само на једној од кључних њених тема, садржаној у наведеном афоризму: на односу појединаца (у овом случају писаца) – завичај – Запад – свијет.

Тај однос није ни издалека тако идиличан, како би неко брзоплето и наивно могао закључити из наведенога афоризма, већ је драматичан, често противурјечан, па се каткад завичај и свијет не могу лако римовати ни усагласити.

И завичај и свијет су, за Данојлића, несумњиве вриједности, али је један од највећих извора људског овоземаљског пакла управо колизија међу вриједностима; немогућност да се вриједности, које сматрамо високим и равноправним, међусобно усагласе и ускладе. О тој колизији међу вриједностима код нас је писао Никола Милошевић.

Завичај је младом Данојлићу тијесан и убог, сиромашан и ограничен сељачким тешким животом, у тешким временима под идеолошким притиском колективизације, под ауторитетом оца, пред изазовима престонице, пред зовом на путовања ускотрачне жељезничке пруге; пред жељом за сазнањем, школовањем, учењем језика, проширењем свога свијета.

„Даљино, мајко свих жеља“ – овај стих Ива Андрића изражава глад цијеле једне генерације за свијетом и путовањима; изражава личну отвореност и радозналост и отвореност цијелог једног народа према свијету; жељу за сазнањем и путовањем; стих веома близак Данојлићевом осјећању свијета. Сан о даљинама је и сан младога Данојлића. Отуда и рани Данојлићев стих о бјекству:

„Бежимо, јер увек из нечег некуда бежати треба“
која спаја прву Данојлићеву књигу, *Урођенички псалми*, са засад посљедњом – *Писма без адресе*.

И Данојлић је бјежао: прво од куће и из завичаја у Београд, па онда из Београда и из отаџбине – у Француску и у свијет. Велики градови су га привлачили као жиге духовности:

„Велики градови су тачке духовног усијања и подстицајних размена.“

Странствовање му је постало начин живота. Животном странствовању претходило је језичко. Језичко странствовање – улазак у стране језике – почетак је стварног странствовања; то су прве лекције буднога сна о даљинама. Странствујући, писао је скоро увијек о дјетињству и завичају. По свијету, често на путовањима, завршавао је своје књиге вукући собом, као пуж кућицу, свој језик, свој завичај, своје дјетињство:

„У туђини, ја живим с речником матерњег језика похрањеним у утроби бића и у дубини памћења.

(...)

Вечиту књигу језика вучем по земљама и градовима. Тек у завичају осетим колико ми је недостајало оно што се у људском општењу подразумева, што бруји између речи.“

Језик и писмо су својеврсни оклоп и заштита у туђини. Уз вјеру, наравно. Они су вјековни чувари српског идентитета и зато су данас толико на мети:

„Ћирилско писмо и православна вера ме, у латинској и латиничној средини, чине такорећи недодирљивим; обезбеђују ми висок степен аутономије у гледању и мишљењу.“

Учење страних језика, овладавање њима, преводи са страних језика не доводе у питање сопствени језички и културни идентитет. Напротив, страни језици и стране књижевности изазивају на нове синтаксичке обрте и фигуре у сопственом језику, на брижљиви рад на форми и стиху. Данојлиће је превео Бродског, Сиорана, Арагона, Паунда, Јетса, Клодела, Хименеса, Бодлера; преводио је још „са разних страна“ и тим преводима обогаћивао сопствени језик и културу. Као што Дучић није никакав компилатор нити подражавалац француских парнасоваца, већ су му француски језик, поезија и традиција омогућили да буде више свој, да избруши свој језик, стих и форму, да српску синтаксу учини гипкијом и елегантнијом, да дође до изворног и најбољег себе – тако је и са Данојлићем. У покушају да у свом језику оствари нешто од стилско-језичких бравура свјетских пјесника, обогаћује се свој језик и подиже сопствена поетска моћ. Радећи на туђем језику, пјесник по правилу ради на себи и на свом рођеном, матерњем језику, једином који му је животни друг:

„Човек је животни друг једног јединог језика; зато се и каже да се осталима *служимо*.“

Језик је чудо и чаробна грађа из које пјесник ствара свијет:

„Песма не опева свет; она га из језика и на језику васпоставља.“

У језику и слову је памћење; културно памћење и култура памћења. Човјекова потреба за записивањем трага свога постојања у основи је људске културе. На врху Пиринеја, у кори букве, Данојлић је нашао урезан запис: „Ја сам био овде 1970.“ У

таквом запису, у слову којем је повјерен задатак памћења, Данојлић види највиши смисао књижевности, сажет у поруци: *Био сам једном на овом свету.*

То памћење у језику најбоље се огледа у топонимима. Именовање мјеста је својеврсно поетско стварање, па Данојлић ређа сву силу завичајних топонима, тврдећи:

„Име сваког засеока, брега, потока, осоја, воденице и шумарка јесте мали песнички подвиг.“

Тај поетски потенцијал топонима тешко човјек може осјетити у туђем језику, а у завичају топоними су, за пјесника, „комади заједничког освећеног хлеба, имовина коју делимо са знаним и незнаним прецима, оно чиме се тле које нас је породило издваја из безмерја и бескраја“; та имена, дакле, вежу живе са мртвима. Отуда је вјерност земљи и у оданости језику: „Суштински патриотизам песме је у њеној моћи јачања и прочишћавања матерњег језика, а не у пригодној тематици“.

Вођен бјекствима, страстима путовања, сазнања, учења језика, дјечјом радозналости и српском наивном љубављу и отвореношћу, вођен побунама и разлозима личним, естетским, идеолошким, па и необјашњивим, нерационалним, вођен зовом и изазовом великих градова и култура, Милован Данојлић се напутовао свијетом, стекао у Француској и Европи другу домовину, али се није обескоријенио, није се, како би рекао мудри, узорно класично образовани Стерија, поевропио ни покондирио, већ се непрестано утврђивао у свом језику, проширујући његове и своје моћи, па је у часу варварског бомбардовања Србије 1999. године – петог у XX стољећу – стао уз свој народ: „Бомбе су ми утерале памет у главу“, горко ће сажети своје искуство писаца. Има ситуација које не трпе нејасну позицију, већ траже одужење дуга завјетном терету поријекла:

„Завичај је заветни терет порекла; ако сам, повремено, покушавао да одахнем од тог терета, ако сам запостављао синовске дужности, бомбардовање из 1999. ме је вратило земљи и њеној истини. Агресија, било да је вербална или оружана, поставља питања која траже недвосмислене одговоре. Или си са својима, или си прешао на супротну страну. Наш свет, чије мане добро познајем, под санкцијама и бомбама се држао господски. Од онаквог држања је и непријатељ, да је хтео, могао понешто научити.“

Повраци из свијета у завичај значили су његово ново откривање; откривање његове дубље димензије. Та веза никада није ни прекинута, ни изгубљена, већ се временом продубљивала и обогаћивала. Споља се завичај више жели и воли; у поврацима се интензивније и дубље доживљава. При том, Данојлић од завичаја не прави утопијско мјесто, а још мање пасторални пејзаж. Одатле, међутим, почиње разумијевање свијета и свијест о идентитету:

„Биће, ипак, да разумевање света почиње са посебном пријемчивости за родно поднебље, за језик и судбину одређене заједнице. Како да доживим лепоту различитости ако ми је основни идентитет мутан и неразвијен? Без сокова које лучи наша национална припадност, мој интернационализам се своди на апстракцију и беживотни провинцијални идеал.“

Данојлић попут Настасијевића гледа на однос националног и универзалног. Ако је свака травка „казалка која обележава епилог хиљадугодишње драме“, има се шта

ишчитати из завичајног горобила. Колико ли само мудрости има у конзервативном опрезу завичајних храстова:

„Селачки неповерљиви и дубоко конзервативни, храстови су споро отворили пупољке, као да проверавају ваздух. Такви су: последњи стижу на зборно место, последњи ће га напустити. Потпуно се одену тек за први мај: тога дана се удудуче као младенци кад се фотографишу.“

Грађанин свијета се постаје под завичајним небом; из звијезда се прочита своја припадност Космосу и стиче осјећање да си његов дио:

„Овде сам постао грађанин света. То се десило у детињству, док сам, у августовској вечери, посматрао сазвежђа изнад авлија. Више од свих космополитских учења и политичких уверења, звезде су у мене улиле осјећање да сам део Космоса. Авеније Њујорка, Париза, Берлина, Лондона и Рима су ми изоштриле свест о изгубљености и неважности, док Млечни пут ослобађа од тескобе. Вијугава зелена црта између Букуље и Медведника умирује душу, показује правац срећног исхода. Волим Тоскану, Провансу, Конемару, Шкотску; Шумадија је нешто друго. О њој знам више него што успевам да кажем, и него што треба говорити.“

Завичајни уранци, сванућа и несанице дају и откривају вриједност живота. У тим тренуцима јединства са Космосом човјек осјети да је честица залутала у подручје вјечности. Ти завичајни метафизички доживљаји припадају најдрагоцјенијим животним тренуцима:

„Вредело је родити се и живети већ и због оних сванућа која сам дочекао будан, широко отворених очију, као честица која је, захваљујући несаници, залутала у подручје вечности.“

Као знак јесени, као прелом у години, као благо еротизован доживљај почетка разодијевања младе трешње, као епифанијски лирски тренутак, дат је јутарњи сусрет са четири сува јесења листа пред кућним прагом:

„Јутрос, пред кућним вратима, четири опала листа поређана под конач. Ветар их сабио уз праг. Трогодишња трешња, испод прозора, почела се разодевати. Јесен.“

Вјероватно нико тако као Данојлић није осјетио метафизичку димензију отварања године према надземаљском и оностраном у ледене дане између Светог Николе и Светога Саве. Данојлић има то тајно чуло за годишња доба и њихову смјену, осјећајући их као пулсирање Космоса, и за њихову онострану димензију:

„Од Светог Николе до Светог Саве година се отвара према надземаљском и оностраном. Студен учвршћује геометријску чистоту облика и предживотну јаловост тла. Небо, изнутра осветљен костур грудног коша, дрхтури међу сазвежђима.“

Ето колико је завичај жив у грађењу слике свијета, дубине лирског доживљаја и вредносног система овог пјесника. Он неће порећи европске стандарде нити њихов значај у књижевности, неће оспорити потребу њиховог познавања, али ће им, као примарне, претпоставити сопствене стандарде, изграђене за сопствене потребе:

„Никакви ми светски ни европски стандарди неће помоћи, ако их сам у себи, по својој мери и за своје потребе, нисам изградио.“

Европа и Запад имају, несумњиво, високе, врхунске вриједности у својој традицији и за њихово усвајање и очување се треба борити. У европску традицију, међутим, улазе и пљачкашки ратови, вјерски ратови, крсташки ратови, свјетски ратови,

инквизиција, фашизам, логори и гасне коморе, Аушвиц и Јасеновац. Мондијализација је актуелни свјетски процес заплене националних суверенитета, коју прати тровање свијета и његово обogaћивање осиромашеним уранијумом. Ваља, ипак, занти да је термин *нови свјетски поредак* лансирао Адолф Хитлер. Европа и Запад почивају на сумњивој идеји напретка, која је добила свјетске размјере:

„У међувремено се напредовало, напредовало, напредовало, док нисмо дошли у ово у чему смо“, вели Данојлић, па додаје: „Биће да у самој идеји бескрајног напредовања има нечег наопаког и противприродног.“

Европска унија је историјска категорија, и све што је историјско за времена је – има свој почетак и свој крај. У њу се, као у комунизам, може ући са пјесмом и безрезервном надом, с утопијским заносима и представама, а ваља се чувати да се из ње не изађе раскомадан и унакажен. Промјене и тенденције у европском школству не миришу на добро: испрограмирано је сужавање хуманистичких дисциплина које су извор критичке свијести. У немилости су класични језици, философија, етика, вјерска настава, а не пише се добро ни историји, па чак ни географији. Уосталом, лаж је добила предност над истином, поготово у ратној пропаганди, при доношењу кључних крупних одлука: Меркан и Рачак су изазвали двоструко бомбардовање Срба, а били су лаж. Догађају се звјерства над логиком и језиком која су, оцјењује Данојлић, у извјесном смислу мучнија од физичког насилништва: трују памет, сију пометњу, уништавају духовни имунитет у планетарним размјерама. „Људска права, слобода, демократија: од тих речи начињена је крвава спрдачина, оно што професор Арсовић зове распојмљивање“, наглашава Данојлић.

Први свјетски рат је вођен против Србије под, у основи, расистичком и нацистичком паролом: „Србија мора умријети!“ „Serbien muß sterben“. Између те пароле и изјаве једног француског предсједника, према којој су „Срби народ без закона и вере“, и једног веома високог америчког државног функционера: „Све Србе треба ставити у конц-логоре нацистичког типа“, нема велике разлике нити од тих изјава долази велико охрабрење. А што се Срба тиче, њихова брига о закону и држави траје колико и њихова историја – од Светога Саве и цара Душана. „Поробљивачи читавих континената“, говори Данојлић, „оптужише нас да смо окупатори сопствене историјске колевке“.

Разлоге за оптимизам немамо ни због наказности људске природе – много је људи са јаким поривом убијања, а лијепог ни културног убијања нема!

„Нема лепог, ни културног убијања. Немачки покушаји улепшавања смрти у другом светском рату завршили су се у индустријализованом варварству. Танка је кора цивилизованости; испод ње је глиб артерија и вена, крвожедно осветољубље.“

Нама је, и свим малим народима, неопходно историјско памћење, па Данојлић то посебно наглашава: „Напор нових окупатора да нам истерају историјско памћење из главе упозорава на његову изузетну важност за наш опстанак.“ Ваља се, дакле, чувати идеализованих представа и о себи, и о Западу, и о Европи, и брижљиво његовати своје историјско и културно памћење; ваља бити свјестан и својих и туђих мана; ваља бити опрезан пред новим утопијама.

У памћењу нашег народа знамо и за метафизичко и за прагматично начело опстанка. Сукоб та два начела Данојлић види у Андрићевој причи „Со“. Сваки народ је

небески – сматра Данојлић – у мјери у којој гради своју метафизичку вертикалу. Срби су је изградили на Косовском завјету. Данојлић нас упозорава да прагматично начело и реално-политичка филозофија, у нашим приликама, нијесу дали никакве резултате: „Да су се наши преци држали реално-политичке филозофије, ми бисмо и данас живели под Турцима“. Или бисмо сви били исламизирани, а у новије вријеме покатоличени.

Милован Данојлић је написао часну књигу у тешком времену, потврдивши своју поруку о смислу књижевности: „Био сам једном на овом свету.“

Имао си га рашта полазити, Миловане Данојлићу!